

BADIIY ASAR TAHLILIDA GENDERNING AHAMIYATI

Jumaqulova Nargiza Sunatulla qizi

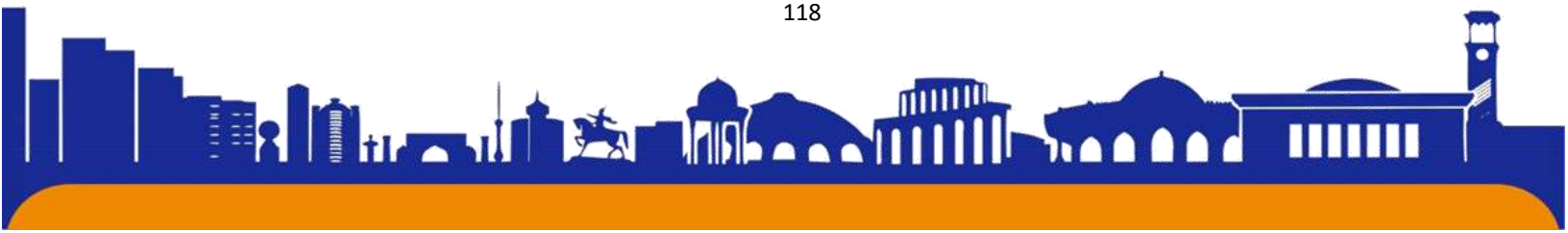
nargizabonujumakulova@gmail.com

Adabiy ta'limga, bevosita adabiyot darslariga gender yondashuvining kiritilishi keng qamrovli ilmiy ochiqliklarni ko'rsatib berishi bilan ham ahamiyatlidir. Adabiyotni o'rganishda gender tushunchasining o'rni va xususiyatlarini o'rganish gender bilan bog'liq turli jihatlar, jinsning ijtimoiy tuzilishi va uning adabiy asarga ta'siri va uni idrok etishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining "2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi"ning 4-bob 3-bandida shunday deyilgan: "zamonaviy pedagogik texnologiyalar va uslublarni hisobga olgan holda maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta, o'rta maxsus, oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga gender mavzusini joriy etish orqali fuqarolarning genderga oid savodxonligini yuksaltirish"¹. Gender ustuvorligini ta'minlashning asosiy yo'nalishi o'laroq kiritilgan ta'lim sohasida natija ko'rish uchun, eng avvalo, gender savodxonlikni shakllantirish lozim. Bu haqida tushunchaga ega bo'lish-keyinchalik muqobil fikr bildira olish demak. Gender - bu biologik omillar bilan bog'liq ijtimoiy jihatdan belgilangan rollar, xatti-harakatlar va o'ziga xosliklarni aks ettiruvchi ijtimoiy-madaniy tuzilma. Adabiy tahlil kontekstida gender tushunchasi xarakterlarning gender o'ziga xosligi, stereotiplari, shaxsiy hayot haqidagi g'oyalar, gender nuqtai nazarining badiiy matn mavzusi, tuzilishi va tiliga ta'siri kabi keng ko'lamli masalalarni qamrab oladi.

Adabiyotda gender rolini o'rganish *ijtimoiy konstruktsiya* nazariyasiga asoslanadi, u gender sotsializatsiya jarayoni va sotsial-madaniy muhit bilan o'zaro ta'sir qilish orqali shakllanadi, shuningdek, gender tengsizliklarini aniqlaydigan va tahlil qiluvchi feministik adabiy tanqidga asoslanadi. Bu kontekstdagi asosiy tushunchalardan biri Judit Batler tomonidan kiritilgan "gender ijrochiligi"dir. Uning ta'kidlashicha, gender rollari tug'ma emas, balki xatti-harakatlar, identifikatsiya qilish va ifoda etish orqali yaratiladi va

---

¹ <https://lex.uz/docs/-5466673>

saqlanadi². Adabiyotshunoslikda gender qarashlarining turli guruhlarini ko‘plab olimlar asoslab o‘rganishgan:

Judit Butler*Gender muammosi*

Butler qat'iy gender identifikatorlari va ikkilik me'yorlarga qarshi gender ijrochiligi tushunchasini taqdim etadi.

Revin Konnel*Jins va kuch*

Konnel gender munosabatlarini shakllantirishda kuch dinamikasini tahlil qilib, erkaklik roli va uning ijtimoiy ta'sirini ta'kidlaydi.

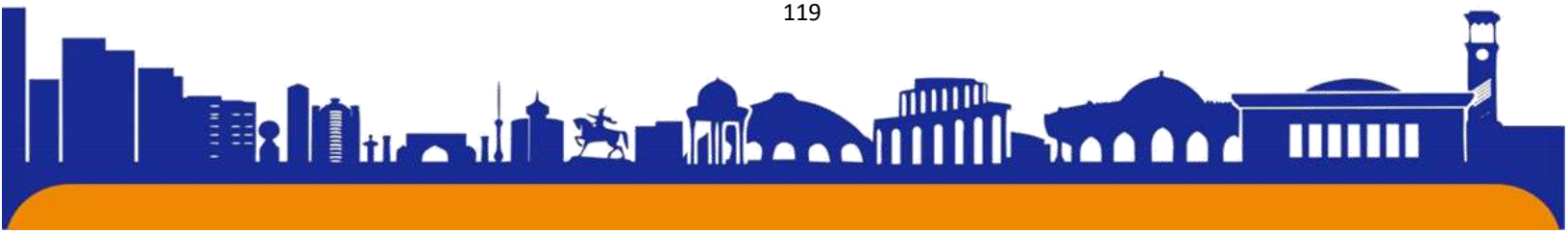
Kate Bornshteyn*Gender qonunbuzarligi. Erkaklar, ayollar va boshqalar haqida*

Bornshteyn an'anaviy gender me'yorlariga e'tiroz bildiradi, o'ziga xoslikni yanada yumshoq va inklyuziv tushunishni targ'ib qiladi.

Maykl Kimmel*Gender jamiyati*

Kimmel erkaklar hayotini shakllantirishda kuch va imtiyozlar masalalarini hal qilib, erkaklikning ijtimoiy qurilishini o'rganadi.

² https://lauragonzalez.com/TC/BUTLER_gender_trouble.pdf

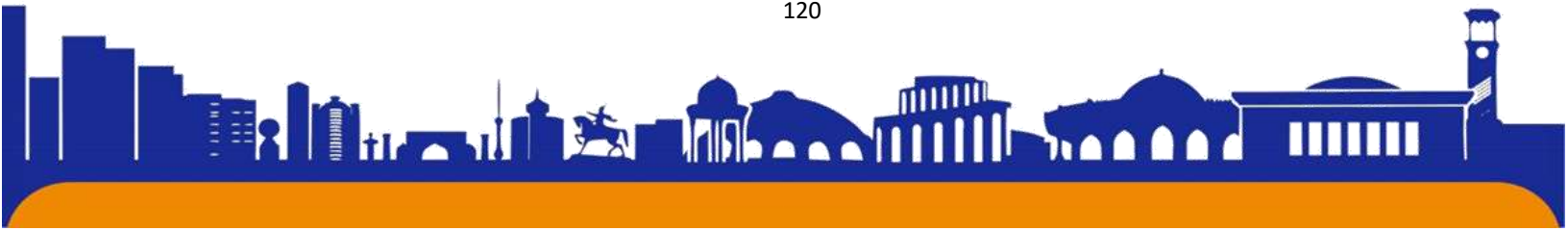

Adabiyotda gender yondashuvlar tadqiqotning *konteksti va metodologiyasiga* qarab ham farq qiladi. Ayrim tadqiqotchilar adabiy asarlarda gender stereotiplarini aniqlashga va ularning jamiyatda gender haqidagi g'oyalarning shakllanish ta'siriga e'tibor qaratadilar. Adabiyotda genderni o'rganishning muhim jihati, shuningdek, jins va sinf, irq, jinsiy orientatsiya kabi boshqa toifalar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish bo'lib, adabiyot va jamiyatdagi gender munosabatlarining murakkabligini to'liqroq tushunishga imkon beradi.

Muayyan matn bilan ishlashda turli xil tahlil usullari va yondashuvlarni hisobga olish kerak. Ana shunday usullardan biri *feministik adabiy tahlil* bo'lib, u adabiyotdagi ayollarning ovozi va qarashlarini topish va tahlil qilish, shuningdek, gender tengsizliklari va stereotiplarni aniqlash va tanqid qilishga asoslangan. Feministik adabiy tahlil ayollik, ayol qahramonlari va ularning roli xulq-atvori, gender g'oyalarning matn tuzilishi va mazmuniga ta'siri bilan bog'liq mavzularni ta'kidlashga qaratilgan. Ushbu yondashuv kamsitish va tengsizlikning yashirin yoki bilvosita shakllarini aniqlashga, shuningdek, turli tarixiy davrlar va adabiy harakatlarda gender haqidagi g'oyalar evolyutsiyasini kuzatishga yordam beradi.

Feministik adabiy tahlilning muhim jihati, shuningdek, ijtimoiy-madaniy va tarixiy kontekstlarda shakllangan matnlarni o'qish va sharhlash amaliyotini o'rganishdir. Bu akademik va adabiy muhitda qaysi gender nuqtai nazarlari va mafkuralari keng tarqalganligini va ular adabiy asarlarni qabul qilish va baholashga qanday ta'sir qilishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ta'kidlab o'tilganidek, feministik adabiy tahlil adabiyotda genderni o'rganish va uning gender o'ziga xosligi, ijtimoiy adolat va tenglik haqidagi keng jamoatchilik muhokamasi uchun oqibatlarini ochib berish uchun kuchli vositadir. Bu usul nafaqat gender tengsizliklari va stereotiplarni aniqlash va tahlil qilish, balki adabiyot va jamiyatdagi gender muammolari bo'yicha tanqidiy fikrlash va xabardorlikni rag'batlantiradi.

Adabiyotda gender jihatlarini tahlil qilishda e'tiborga olish kerak bo'lgan yana bir jihat - o'rganilayotgan *matnlarning kontekstualizatsiyasi*. Bunda asar yaratilgan davrning madaniy, tarixiy va ijtimoiy xususiyatlarini, shuningdek, janr xususiyatlari, muallif uslubi va niyatlarini hisobga olish kiradi. Gender jihatlarini turli adabiy janr va davrlarda turlicha namoyon bo'lishi mumkin. Shuningdek, turli madaniyat va jamiyatlarda gender munosabatlarining xilma-xilligi va murakkabligini hisobga olish muhimdir. Gender rollari

va umidlari dunyoning turli qismlarida va turli tarixiy davrlarda sezilarli darajada farq qilishi mumkin, bu esa o'rganilayotgan matnlarning konteksti va o'ziga xosligiga alohida e'tibor berishni talab qiladi.

Tahlilning navbatdagi jihati – **gender ijrochilarining badiiy matnlar dizaynidagi roli va ta'siridir**. Judit Butler tomonidan kiritilgan gender ijrochilari bu- jamiyatda gender identifikatorlari va rollaridan ifodalanadigan va qo'llab-quvvatlanadigan harakatlardir. Adabiyotda gender ijrochilari til texnikasi, personajlar tavsifi, ularning xatti-harakati, shuningdek, personajlar va syujet chiziqlarining o'zaro ta'siri orqali namoyon bo'lishi mumkin. Adabiyotda gender ijrochilarini o'rganish gender o'ziga xosliklari va rollarini ifodalash uchun tilning qanday o'ziga xos usullari va tuzilmalaridan foydalanilishini, shuningdek, ular o'quvchilarning matnni idrok etishi va talqiniga qanday ta'sir qilishini ochib beradi. Misol tariqasida keltirish uchun, ma'lum gender rollari bilan bog'liq lingvistik belgilarni tahlil qilish erkak va ayolning xatti-harakatlari va atributlari haqidagi stereotipik g'oyalarni aniqlashga yordam beradi. Bu nafaqat adabiyot nuqtai nazaridan o'rganilish uchiun balki til xususiyatlarini ochib berish uchun ham kata ahamiyatga ega. "Dunyo tilshunosligida yozma nutq muallifining lingvistik xususiyatlarini aniqlashda, gender nuqtai nazaridan biologik farqlanishlarning namoyon bo'lishida ijtimoiy omillarning ta'siri, ta'lim va atrof-muhitning roli qay darajada ekanligi va jamiyatda turli jins vakillarini o'zaro bir-birining rolini bajarishga kirishganda, ya'ni gender rolini o'zgartirgan vaziyatda nutqida qanday o'zgarishlar yuzaga kelishi , bu o'zgarishlarning lingvistik ekspertizada noma'lum matn muallifini aniqlashdagi o'rni kabi masalalar zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda"³.

Adabiyotda gender ijrochilari(mualliflar)ni o'rganish matn va uning o'quvchilari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning murakkab dinamikasini ochib berishi mumkin. Gender ijrochilari o'zlarining gender tushunchalari, tajribalari va madaniy kontekstiga qarab o'quvchilarning turli shaklda emotsiyalarini ko'rsatishi va talqinlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bu bizga jinsning turli auditoriyalar tomonidan adabiy asarlarni qabul qilish va baholashga qanday ta'sir qilishini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Ushbu yondashuv

³ Xotamova G. O'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda ayollar nutqining xususiyatlari. Dissertatsiya: Qo'qon, 2023 – 3 b.

adabiy asarlar orqali gender va uning madaniy tasavvurlar va o'ziga xoslikni shakllantirishdagi roli haqidagi bilimimizni kengaytirishga yordam beradi.

Adabiyotda gender jihatlarini tahlil qilishda e'tiborni talab qiladigan navabtdagi jihat bu – **gender aspektlarining matnning ma'nosi va talqinini shakllantirishdagi rolidir.** Gender nuqtai nazari jinslar o'rtasidagi farqlar va tengsizliklarni tan olishni va adabiy asarlarni tahlil qilishda ushbu farqlarni hisobga olishni o'z ichiga oladi. Bu bizga matnlarni nafaqat muallifning niyati prizmasidan, balki o'quvchilarning gender filtrlari orqali ham ko'rish imkonini beradi, ular gender haqidagi o'z g'oyalarini talqin qilish jarayoniga olib kelishi mumkin.

Gender yondashuvning keyingi muhim jihati, shuningdek, **o'quvchilarning turli gender o'ziga xosliklari va tajribalarini hisobga olishdir.** Turli xil gender identifikatorlariga ega bo'lgan o'quvchilar o'zlarining tajribalari va kontekstiga qarab matnlarni boshqacha qabul qilishlari va talqin qilishlari mumkin. Shuning uchun ushbu yondashuvning xilma-xilligini va adabiy asarning ma'nosini yoritishga ta'sir etuvchi tashqi omillarni hisobga olish muhimdir.

Gender dinamikasining adabiy tahlildagi o'rni haqidagi tadqiqotlardan ko'rinib turibdiki, gender matnlar mazmuni va talqinini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Til texnikasi, xarakter xulq-atvori va ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar orqali ifodalangan gender ijro etuvchilari asarni o'quvchilarning idrok etishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Matn tahlilini kontekstualashtirish zarurati adabiy asarni sharhlashda tarixiy, madaniy, abadabiy, lingvistik jihatlar bilan birga gender omillarini hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Shuni inobatga olish lozimki, gender yondashuvning samarasini aniqlash, shunchaki mavjud nazariyalarni ochiqlash bilan bo'lib qolmaydi. Bunga auditoriyaning psixologiyasidan kelib chiqib, o'quv jarayonini o'rgangan holda gender savodxonlikni targ'ib qilish orqali bosqichma-bosqich o'tish mumkin.

Gender savodxonligi va empatiyani rivojlantirishda adabiy ta'limning rolini tahlil qilish zamonaviy o'quv amaliyotining zarur yo'nalishidir. Adabiy asarlar, ayniqsa, gender mavzulari va muammolariga bag'ishlangan asarlar gender muammolari haqida xabardorlik va tushunishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, shuningdek, o'quvchilarda empatiya va ijtimoiy intellektni rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, adabiy asarlar ko'pincha

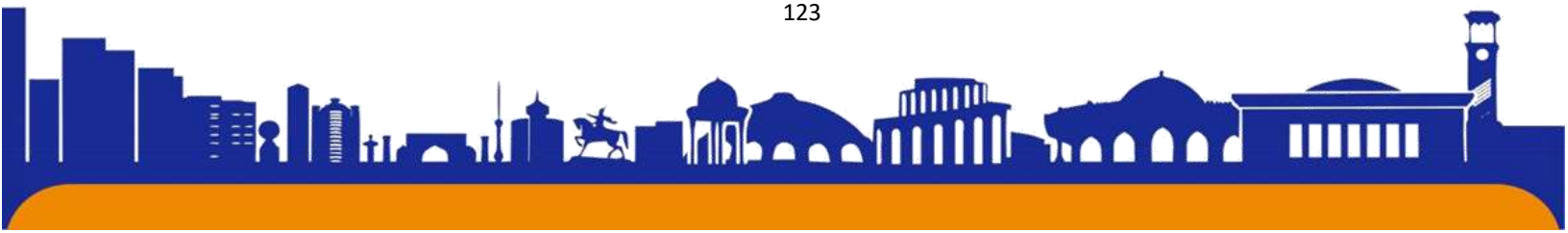
gender bilan bog'liq ijtimoiy-madaniy me'yorlar va stereotiplarni aniqlaydi va tahlil qiladi, bu esa talabalarga ularning mavjudligi va jamiyatga ta'sirini tushunishga yordam beradi. Bunday asarlarni ta'lim jarayonining bir qismi sifatida o'rganish va muhokama qilish orqali o'quvchilar gender me'yorlari va stereotiplarini, shuningdek, ularning individual va jamoaviy xulq-atvoriga ta'sirini tanqidiy baholay oladilar.

Ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan birinchi jihat - adabiy asarlarni tanlash. *Ko'pgina tadqiqotlar (shu yerga birinchi shu paytgacha qilingan tajriba materiallari kiritiladi, keyin esa shaxsiy tajriba ishim haqida yozilada)* shuni ko'rsatadiki, erkaklar va ayollar adabiy janr va mavzularni tanlashda turli xil afzalliklarga ega bo'lishi mumkin. Misol uchun, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erkaklar ko'proq fantastika, ilmiy fantastika va detektiv hikoyalarni afzal ko'radilar, ayollar esa romanlar, dramalar va ijtimoiy-psixologik asarlarga ko'proq murojaat qilishadi. Bu farqlar ham biologik omillar, ham har bir jinsning manfaatlari va afzalliklariga nisbatan ijtimoiy kutishlarni belgilaydigan ijtimoiy-madaniy me'yorlarga bog'liq bo'lishi mumkin.

Ikkinchi jihat matnlarning o'zini talqin qilish bilan bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bir xil asarlarni o'qishda turli jinsdagi o'quvchilar matnlarni turlicha idrok etishlari va sharhlashlari mumkin. Masalan, erkaklar asarlarning syujet nuqtalarini, qahramonlar harakatlarini va asosiy tematik jihatlarni tahlil qilish ehtimoli ko'proq bo'lsa, ayollar esa asarning hissiy mazmuniga, qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarga, tafsilotlar va kontekstual jihatlarga e'tibor berishadi. Matn talqin qilishdagi bu farqlar muloqot uslublari, yondashuvlar va empatik qobiliyatlardagi kengroq gender farqlarini aks ettirishi mumkin.

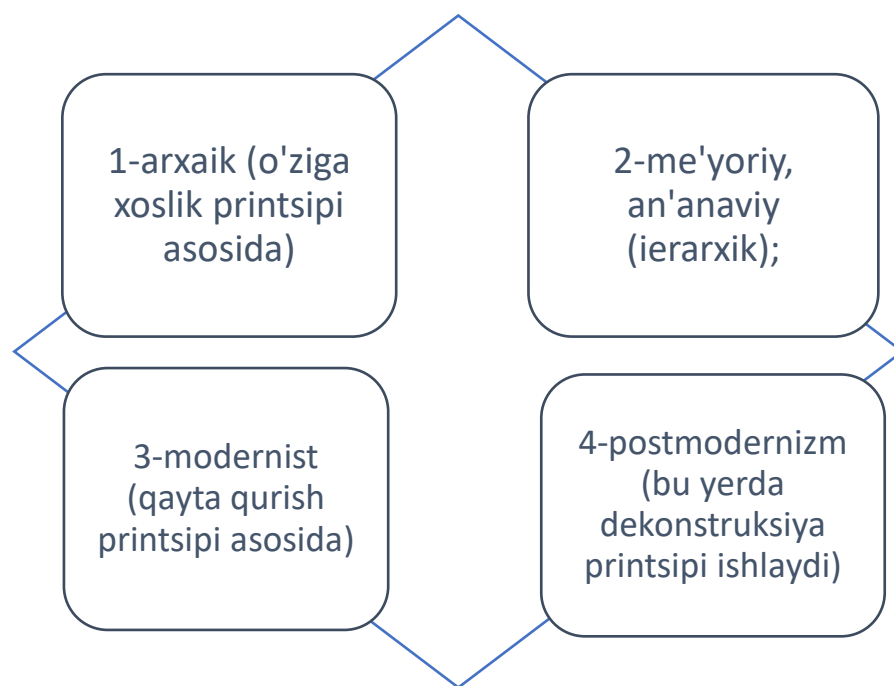
Turli jinsdagi talabalar o'rtasidagi adabiy bog'liqliklar va matnni talqin qilishdagi farqlarni o'rganish genderning adabiy idrok va tushunishga ta'siri haqidagi tushunchamizni boyitib beradigan muhim tadqiqot yo'nalishidir. Tahlil shuni ko'rsatadiki, adabiy asarlarni tanlash ham, ularning talqini ham o'quvchi jinsi va yoshiga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Genderning yuqoridagi faqlarni aniqlovchi va uni asosini tashkil etuvchi ***birinchi qismi bu- o'z-o'zini anglashdir.***

“Genderning o'zini o'zi anglash, - deydi V. Makarov, - bu tizim, uning elementlari gender o'ziga xosligidan tashqari, ayollik va erkaklik modellariga o'z muvofiqligi haqidagi

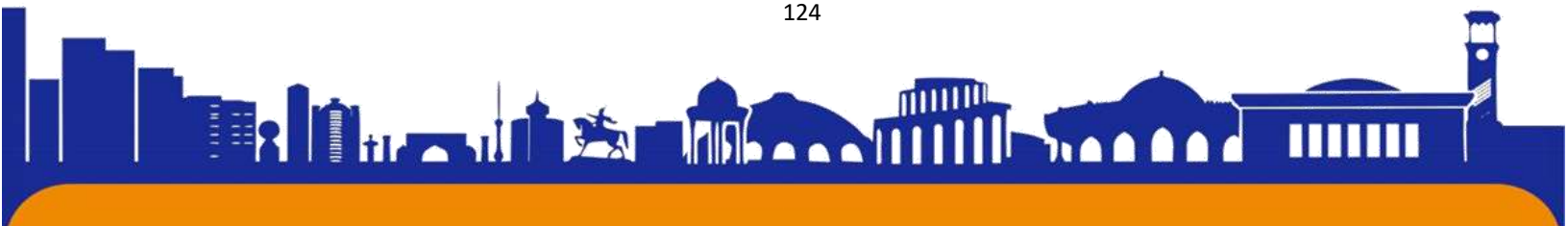

g'oyalar, bunday muvofiqlikni baholash va harakat qilishga tayyorlikdir. o'ziga xos xulq-atvor modelini yaratish shartlari. Qismlarni detallarga ajratib yoritish uchun Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani va Aleksandr Sergeyevich Pushkinning "Yevgeniy Onegin" she'riy romanini tahlil qilib ko'ramiz. Shu o'rinda asarlarning yozilgan davri, mualliflarning jinsi va subyektiv qarashlarning ham obrazni shakllanishida ahamiyatga ega ekanligini inkor etib bo'lmaydi. Chunki ongning gender stereotiplarining o'zgarishi adabiy shakl va kategoriyalarning tarixiy harakatida namoyon bo'ladi. An'anaviy ravishda biz gender identifikatsiyasining to'rtta eng keng tarqalgan va barqaror turini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

Gender adabiyotining yana bir muhim toifasi - bu ***muallifning nutq subyektini sifatidagi individual xususiyatlari va personajlari***. Til o'z tabiatiga ko'ra nafaqat antropotsentrik, balki androsentrik, ya'ni u, birinchi navbatda, dunyoga erkaklar nuqtai nazarini aks ettirganligi sababli, bu borada erkaklar va ayollar o'rtasidagi farq allaqachon til darajasida

namoyon bo‘ladi: lug‘at (erkaklar va ayollar lug‘atini tashkil etish xususiyatlari), fonetika, morfologiya, imlo, sintaksis.

Gender “o‘lchovlari” yordamida nafaqat biror badiiy asar, balki bosma qilinmagan matnlarni ham tahlil qilish mumkin. Chunki bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda yozilayotgan postlar, xabarlar ham “gender” tushunchasi haqida turli talqinlarni ommalashishiga katta hissa qo‘shadi. Shu jihatdan tahlil uchun manbalarni ikki guruhga bo‘lib yoritish lozim:

-birinchi guruhda bosma matnlar, asosan, adabiy asarlar, ilmiy matnlar va tarixiy qo‘lyozmalarni kiritish mumkin;

-ikkinchi guruhda esa elektron shakldagi hujjatlar, publitistik matnlar, jamiyat hayotiga oid xabarlar va boshqalar kiradi.

Keltirilgan guruhlarni umumlashtirilgan holda quyidagi xulosalarni berish mumkin:

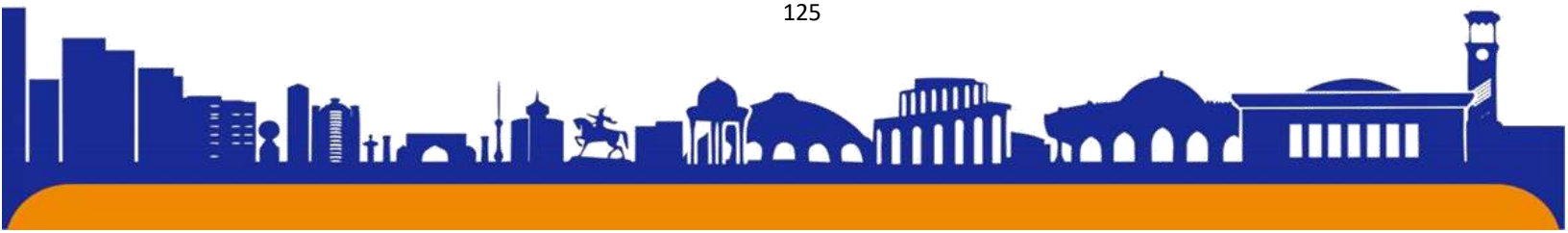
1. Adabiy kontekstdagi gender tahlili adabiyotning gender munosabatlari va o‘ziga xosliklarini qanday aks ettirishi va shakllantirishini tushunishda asosiy rol o‘ynaydi. Bu bizga adabiy asarlarni tanqidiy baholash, ulardagi gender stereotiplari va noto‘g‘ri qarashlarni aniqlash, adabiyotning gender haqidagi jamoatchilik g‘oyalariga qanday ta’sir qilishini o‘rganish imkonini beradi.

2. Gender yondashuvning “ayol obrazlarining taqdim etilishi”, “romanda aks etgan gender normalari”, “munosabatlar dinamikasi”, “ijtimoiy-madaniy kontekst” kabi guruhlari orqali tahlil badiiy matnlarni chuqurroq va har tomonlama tushunishga xizmat qiladi.

3. Gender yondashuvning eng asosiy nuqtasi hisoblangan “stereotiplarga qarshi kurash” asarni umuman boshqa tomondan ochib berishga xizmat qiladi. Bu orqali esa o‘quvchida inklyuziv va nozik baholashni rivojlantirishlari mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. <https://lex.uz/docs/-5466673>
2. https://lauragonzalez.com/TC/BUTLER_gender_trouble.pdf

3. Xotamova G. O‘zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda ayollar nutqining xususiyatlari. Dissertatsiya: Qo‘qon, 2023 – 3 b.
4. Mirzaeva N. Feminist Critique in Uzbek Literature: A Historical Perspective. *Central Asian Journal of Literature Studies*, 15(2), 45-67.
5. Petrov I. Masculinity and Power in Post-Soviet Uzbek Prose. – *Journal of Gender Studies in Central Asia*, 7(1): 2018, 89-104.
6. Ivanova S. Women Writers in Uzbekistan: Challenges and Triumphs. – *Women’s Literary Review*, 22(3): 2013, 112-130.
7. Rahimov B. Cultural Change and Gender Roles in Uzbekistan: A Literary Analysis. *Eurasian Studies Quarterly*, 41(4): 2019, 567-584.
8. Ahmedova L. O‘zbek adabiyotida ayollar timsoli: sovet va postsovet davrini qiyosiy o‘rganish. *O‘zbek adabiyoti sharhi*, 28(1): 2015.
9. Ismoilov D. O‘zbek she‘riyatida gender o‘ziga xosligi: yo‘nalish va o‘zgarishlar. *Central Asian Cultural Studies Journal*, 12(2); 2017.
10. Nazarova M. Hozirgi o‘zbek nasrida gender stereotiplarining tasviri. *O‘zbek adabiyoti fanlari*, 18(4): 2011.
11. Karimov U. O‘zbek adabiyotida feministik nutq: tanqidiy tahlil. *Xalqaro o‘zbekshunoslik jurnali*, 5(3): 2016
12. Tursunova G. O‘zbek adabiyoti shakllanishida yozuvchi ayollarning o‘rni: tarixiy nuqtai nazar. *Journal of Central Asian Women’s Studies*, 8(2): 2020.
13. Mirzaqulova A. O‘zbek adabiyotida ayollar ovozi: nasr va she‘riyatning qiyosiy tadqiqi. *Gender va adabiyot sharhi*, 29(2): 2014.
14. Yusupov O. O‘zbek adabiyotida patriarxat va qarshilik: feministik yondashuv. *Markaziy Osiyo gender tadqiqotlari choraklik*, 6(3): 2019.
15. Sultonov E. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida gender roli va o‘ziga xosligi: yo‘nalish va muammolar. *Gender va madaniyat tadqiqotlari jurnali*, 12(3): 2013.

